

ЕСТЕТИЧНЕ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

В статье осмысливается роль эстетического в мировоззренческой парадигме современной культуры. Показано, что именно эстетическое как культурная универсалия и искусство способны к констелятивному рассмотрению проблем, стоящих перед современным человеком в культуре и собственном бытии. Доказано, что всесторонность анализа должна основываться на позиции жизненного мира как концепта и методологии современной эстетики, философской антропологии, гуманитаристики в целом.

Ключевые слова: эстетическое, искусство, жизненный мир, самосознание эстетики.

У статті осмислено роль естетичного у світоглядній парадигмі сучасної культури. Показано, що саме естетичне як культурна універсалия й мистецтво здатні до констелятивного розгляду різноманітних проблем, що стоять перед людиною в культурі та власному бутті. Доведено, що всебічність аналізу має ґрунтуватися на позиції життєвого світу як концепту й методології сучасної естетики, філософської антропології, гуманітаристики в цілому.

Ключові слова: естетичне, мистецтво, життєвий світ, самоусвідомлення естетики.

The article considers the aesthetic in the worldview paradigm of modern culture. It is indicated that the aesthetic as a cultural universal and art has ability to constellative examination of problems facing a modern man in culture and in self-existence. It is stated that versatility of the analysis is to be based on man's life-world, methodology of modern aesthetics, philosophical anthropology and humanities on the whole.

Keywords: aesthetic, art, life-world, reflection of aesthetics.

Актуальність сформульованої проблеми зумовлена історико-культурною, теоретичною й практичною вагомістю естетичного ставлення людини до світу в структурі всіх форм людської життєдіяльності. Тож естетика (незважаючи на те, що термін виникає в XVIII ст.) і мистецтво завжди відігравали важливу роль у світоглядній парадигмі кожної епохи. Починаючи з Античності, через панестетичний характер Відродження, «зняття» мистецтвом усіх інших культурних форм (Романтизм), ствердження ролі естетичного в подоланні світоглядної кризи межі XIX–XX ст. і до постмодерної культури та сучасної естетизації дійсності, естетичні й художні проблеми набувають своїх відтінків і значення в перетинанні аксіологічного й антропологічного вимірів людської життєдіяльності, виявляючи всю складність і багатогранність людської буттєвості й культури. При цьому в XXI ст. загострюється актуальність проблеми співвідношення філософської естетики, її ідентичності й мистецької практики, яка, здається, охоплює всі буттєві виміри та часто втрачає художні якості й цінності. Тож констеляція теоретичних і практичних, методологічних і емпіричних,

онтологічних і гносеологічних підходів у межах сучасної філософії, естетики, мистецтвознавства, лінгвістики, культурології, гуманітаристики в цілому сприяє комплексному осмисленню ролі естетичного в життєтворчості сучасної людини.

Проблеми, що виникають у межах естетичного й художнього світовідношення людини в сучасному світі, у різних контекстах стають предметом аналізу зарубіжних (В. Велш, У. Еко, Г. Зойбольд, О. Марквард, Р. Рорті) і вітчизняних (Л. Левчук, О. Поліщук, В. Личковах, О. Оніщенко) філософів та естетиків. Важливими на горизонті сучасних дебатів залишаються й інтерпретації цих проблем Т. Адорно, М. Гайдеггера, М. Мамардашвілі, Х. Ортеги-і-Гасета, бо дозволяють відкрити нові аспекти й напрями дослідження щодо нинішніх реалій. Однак багатоаспектність, динамічна й синергетична природа естетичного світовідношення, тісний зв'язок естетичного з художньою практикою, роль естетичного в життєвому світі людини робить цю проблему невичерпною для подальшого дослідження.

Проникнення естетичного начала у всі сфери людської життєдіяльності як характеристика сучасної культури виявляється, по-перше, в активному використанні у всіх сферах сучасного буття (від повсякденності до теорії, до політики й геополітики) прикладів, образів мистецтва, літератури для доведення, підкріплення своїх думок, гіпотез, висновків; по-друге, у тому, що наукове мислення також апелює до мови інтуїтивно-метафоричної, поетично багатозначних понять; по-третє, у перетворенні суспільства в «інтегроване видовище», театралізації всього постпостмодерного життя, у поширенні шоу-культури; по-четверте, у гіпертекстуальності культури й посиленні ролі літератури у формулюванні загальносвітоглядних позицій, формування нової літератури й літературної критики, що призвело до олітературювання світу знань, по-п'яте, у поглибленні впливу філософсько-мистецької проблематики, що здатна охоплювати всі обшири й занурюватися в глибини полівалентності буття, на вироблення світоглядних орієнтирів сучасної людини.

Діалогічність і плюралізм, у межах яких часто поєднуються раціоналістичність і містичність; реалістичність і фантазмагоричність; суворі аналітичність та ігрове начало, побутова описовість і філософічність, художність і науковість, гуманітарність і науково-технічна орієнтація; серйозність і іронічність, виявляються провідними світоглядними рисами сучасної культури. Саме естетичне як культурна універсальність здатне до констелятивного розгляду тих проблем, що стоять перед людиною в культурі, сприяючи розкриттю й утриманню в процесі пошуку вирішення проблем багатоманітності реальних взаємозв'язків, які виникають у «живому» житті людини й культури. При цьому всебічність аналізу має ґрунтуватися на прагненні й можливості охопити багатовимірність життя через концепт «життєвого світу».

Авторська позиція, розроблена ще в докторській дисертації й низці публікацій [3], полягає в розумінні підходу з позиції життєвого світу як концепту й

методології сучасної філософської антропології, естетики, гуманітаристики в цілому. Життєвий світ є способом самовідчуття й розуміння людиною себе та визначення свого місця й призначення у світі, його долі й майбутнього Універсуму. У життєвому світі триває безперервний динамічний процес саморуку особистості в її небайдужому ставленні до дійсності, до самої себе та іншої, чужої, «позазнаходженої» індивідуальної реальності й у цілому до культури.

Переживання самотності, напруженості, незахищеності, тривоги, ворожості світу, іншого внаслідок руйнування ілюзії універсальності розуму, безмежних можливостей діяльнісного світовідношення людини призводить до замкнутості свідомості, прагнення до віртуалізації власного буття. А з другого боку, гострою є й потреба в самоактуалізації, повноті переживання й осмислення реальності, світу, себе, інших, у пошуку рівноваги в системі Я – світ, Я – Інший, особа – соціум, своє – чуже, у реалізації прагнення до справжності, відкритості в глибинах власного життєвого світу, зануреності в буття, культуру.

Життєвий світ постає як пошук життєвого смислу через виявлення (чи подолання) страху не збутися, не народитися собою, не втілити власну ідентичність. Проблема можливого – неможливого визнається особою як можливе й необхідне для власної реалізації, а також яким чином неможливе в фізичному плані стає можливим у віртуальному чи естетичному, художньому. Тож естетизацію повсякденності, широке використання естетично-образного, чуттєвого, емпатійного переживання в сучасній рекламі, спектакуляризації соціального середовища можна розглядати як прагнення зробити неможливе можливим, мовби розширити можливості кожної людини у творенні власного життєвого світу, створити подію, що може стати важливим буттєвим явищем, життєвою цінністю, розкриваючи внутрішню нескінченність людини. Ще один важливий аспект пов'язаний із напруженим пошуком саморозуміння та взаєморозуміння – складність, неможливість одразу відшукати засоби (слова, образи) для передання побаченого, відчутого (живого переживання), важливого, істинного для конкретного індивіда. Любити й приймати іншу людину в її людськості, сприймаючи її можливісний вимір (а не одномірність чи вписаність у задану систему) і тим самим сприяючи її прагненням до оприявленості (через пошук, творчість, реалізацію) індивідуальності, – це одночасно любити життя в усіх його проявах і проявляти й зберігати готовність до комунікації. «Бачити життя навколо, пізнавати його небезпеки, дивитися скрізь стіни, знаходити один одного, ставати ближчими, відчувати – у цьому призначення життя», – лозунг журналу «Life» і провідна ідея фільму «Неймовірне життя Уолтера Мітті» – влучно виражають нерв сучасного соціуму.

Багатогранність, складність, динамізм сучасної культури й цивілізації по-новому загострює проблему естетичності естетичного й художності мистецтва в їхньому самовизначенні й духовному самостоянні в близькості до мандрів людської душі, наповненні смислами життєвого світу людини. Інваріативність

світу завдяки переплетенню реального / нереального, традиційного / інноваційного, сталого / плинного створює широкі можливості як для інтерпретації найрізноманітніших людських рис і властивостей, так і для експериментування з кольором, формою, простором / часом, словом, звуком, гармонією / дисгармонією, символом, образом, метафорою через розкриття можливостей гри, уяви, фантазії.

І тут на допомогу знову приходить класичне мистецтво й можливість постійного тлумачення його образів. Так, відомі строфи із «Божественної комедії» Данте:

Мы истину, похожую на ложь,
Должны хранить сомкнутыми устами... –

витлумачувалися неодноразово, однак видається, що вони можуть характеризувати й певні стани сучасної людини й сучасного мистецтва. Адже зберегти в собі знайдене, щоб не розплескати віднайдені для себе смисли та здійснювати пошук відповідних форм їхнього передання в понятійному, символічному, метафоричному, образному втіленні для винесення назовні, для передання іншим, виявлення змістових конотацій життя, – досить непросте завдання.

Сучасному мистецтву й митцям не вистачає цього відстоювання в собі, внутрішнього перевіряння істинності, саме це часто призводить до незрілості, епатажності, зовнішнього експериментаторства, що і є експлуатацією естетичного, художнього, паразитуванням на людській чуттєвості й призводить до феномена не-мистецтва, пошуку критеріїв розрізнення істинного мистецтва в ландшафтах сучасної культури. Важливість рефлексії цієї проблеми пов'язана з тим, що певний стан (якщо він при цьому ще й має не лише індивідуальний, а й груповий, етнічний тощо характер) потребує аналізу якомога всеохопнішого характеру, відшукування смислів і форм їхнього втілення, здатних зайняти своє місце в бутті, бути оприявленими, при цьому почутими й осмисленими (аргументовано прийнятими чи неприйнятними) як подія в життєвому світі людини. Так, М. Мамардашвілі обґрунтовано пов'язує істинність мистецтва з гідним призначенням людини стати людиною: «Що філософія мистецтва – це не просто філософські міркування, а філософія в самому мистецтві тією мірою, у якій воно будується так, коли реалізується сама людина» [2, с. 38].

У контексті аналізу сучасного стану мистецтва слушною видається й наступна думка Т. Адорно: «Художній дух підноситься над тим, що просто існує, там, де уява не капітулює перед простим існуванням матеріалів і технік» [1, с. 58]. Адже, не відкидаючи проблему взаємозв'язку мистецтва й буття, мистецтва й соціуму, відповідальності мистецтва (навіть в умовах індустрії культури) як його гідності, Т. Адорно наголошує на власній природі мистецтва, незвідності її до інших форм культури в цілому, духовної культури зокрема, як «здатність заперечувати себе» й «протистояти силі халтури». Не заспокоєність в істинності

«доцільної норми» пропонує мистецтво, а шлях пошуку, вибору, виходу у сферу власної духовності, індивідуального одкровення як наближення мистецтва до багатоманітності людської чуттєвості, загострення почуттів у прагненні передати суперечливі внутрішні стани, характерні для людини ХХІ ст.

Орієнтація мистецького дискурсу на ствердження людської свободи в збереженні здатності бути собою (наша спільність у винятковості кожного) призводить до розширення філософського й художнього бачення світу, робить їх більш адекватними духові часу й новому відчуттю життя та виражає довіру до людини в її здатності шукати й знаходити в мистецтві свій істинний, не прикрашений, не спрощений образ. Адже різноманітні інсталяції, мурали, флешмоби, експериментальний театр, перформанси, воркшопи та селфі в музеї через використання мови естетичного створюють нові простори самоосмислення: дозволяють людям долати буденність, суєту, марноту буття, творячи власне життя, і шукати себе, виражати себе, розвивати власні можливості. Така діяльність як бажання прилучитися (у співтворчості) до мистецтва, що не обмежена канонами, авторитетами, не зумовлена «понад-значенням, постає в якості нового дискурсу як медитації про внутрішню темпоральність (часові виміри на перехрестях долі): запитування людини у світу про те, що визначає її буття, сприяючи виявленню особистого світу (не прикрашеного, суперечливого, складного, провокативного) через пошук власної відповіді на «відкриті» запитання, «незручні» альтернативи життя, які потрібно сприймати всерйоз для глибшого розуміння справжності буття.

Сучасною в зазначеному контексті нам видається концепція «дегуманізації мистецтва» Х. Ортега-і-Гасета: дегуманізація – це не втрата гуманістичного змісту мистецтва, а відхід від звичного, звичайного, певної стандартизації у відображенні й сприйнятті світу, загострення уваги на глибинних, недостатньо використаних можливостях мистецтва в людській життєдіяльності. Тому важливо звернути увагу, що таке тлумачення мистецтва втілює позицію «перспективізму» як «динамічного діалогу» між індивідумом і світом, у якому світ розкривається через суму можливостей людини, набуваючи структури й перспективи в результаті творчої активності свідомості індивіда, що не тільки пізнає світ, але (і) живе в ньому й невід’ємний від світу. Світ, пояснює Х. Ортега-і-Гасета своїм критикам, постає як «горизонт» цілісності, що перевершує речовинне й відмінний від нього, «це репертуар наших життєвих можливостей» [4, с. 35], а структура життя – як передбачення майбутнього, оскільки «жити – це означає виходити за межі себе самого, іншими словами, здійснюватися» [5, с. 440], надавати реальності істинному «я» людини. Речовинне (зовнішні обставини, тіло, характер і навіть душа) постають як необхідний супротив для людського самоздійснення, створюючи «драматичний динамізм» людського життя, даючи простір вибору власного «я» – шляхом естетичного досвіду заглянути за «завісу неозначеності».

Критика сучасного мистецтва, заяви про його «вичерпність», «кінець»

пов'язуються як із широким використанням мистецьких образів (часто дуже незграбним, примітивним) для презентації й пошуку товарів, послуг, реклами, його «оповсякденюванням», з одного боку, і пошуком успіху (слави) у поспіху за дійсністю, подієвістю, репортажністю (часто без художньо-образного осмислення), з другого. Також влучно наголошується на вульгарному наслідуванні сучасним мистецтвом класичних образів, цитуванні, що видається як прогресивне прочитання й забезпечує певний попит і навіть авторитет митцям. Звертає на себе увагу, що закріплюється розважальна цінність мистецтва, охоплюючи всі його види й жанри, вимагаючи все нових технічних ефектів для посилення «гедоністичної якості життя».

В академічній естетиці продовжується дискусія стосовно розмежування в контексті «мистецтво – антимистецтво», утрати мистецтвом своєї суспільної дієвості, «естетичного інструментарію для суспільного корегування». І найважливіше – це втрата мистецтвом новизни, репродуктивність його стилів і жанрів: «встановився вік нового підігрівання та дефісів нео- (нео-експресіонізм, нео-дадаїзм і т. д.)» [6, с. 23], неможливість створити «нове поетичне та естетичне». Із цього приводу варто наголосити, що прагнення художньо осмислити й «прихилити полюси життя» (Г. Гессе) не призводить до релятивізму чи повторюваності, а лише постійно підтверджує складність «життєвого шляху душі» в прилученні до багатобарвності, багатозначності єдиного буття, до традиції, до вічності.

Специфіка розглянутої проблематики, з одного боку, вимагає системності й систематичності, а з другого, – максимального охоплення багатоманітності проявів естетичного й художнього відношення в сучасному світі. Досягнення поставленої мети потребує як звернення до традиційної методології, що склалася історично, так і пошуку нових методологічних підходів, формування понятійно-категоріального апарату, без яких дійсність та художньо-естетична практика вислизають від аналізу, точніше, від можливості виявити інваріанти духовно-чуттєвого визначення людини щодо світу й самої себе. Тож завдяки усвідомленню в різних концепціях і проектах безперечної цінності різноманіття (зокрема й завдяки естетичним дослідженням життєвого світу, досвіду, переживання, синестезії, емпатії, дискурсу) естетика виробляє (шукає) парадигми його осягнення, прагнучи зміцнити й розвинути потенціал множинності смислів світу культури й людського життєтворення. Така позиція надасть змогу нам, осмислюючи сучасний стан естетичної картини світу (буття естетичного), урахувати в нових методологічних підходах складність і різноманітність естетичних систем, що склалися в її історії. А це, у свою чергу, сприяє подальшому розвитку й самоусвідомленню теоретичних можливостей естетики в осягненні стану сучасної людини й культури, становленні світоглядної парадигми.

Філософія, естетика й мистецтво як способи смислотворчості, розкриваючи єдність природи, суспільства й людства, прагнуть допомогти людині «вписатись»

у світ, а світу «вписатися» в людину в усій багатогранності їхнього спільного становлення й взаємовпливів. Тому завдання полягає, у першу чергу, в об'єднанні зусиль різних типів духовності, зокрема філософії, естетики й мистецтва, по-перше, у тому, щоб розкривати наявні проблеми, по-друге, щоб бути почутими, сприйнятими й прийнятими, по-третє, щоб сприяти збереженню різноманітності людського світоставлення, утримуючи вектор людськості, духовне ядро культури.

Література:

1. *Адорно Т.* Теорія естетики / Адорно Теодор ; пер. з нім. П. Тарашук. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 518 с.
2. *Мамардашвили М. К.* Эстетика мышления / М.К. Мамардашвили. – М. : «Московская школа политических исследований», 2001. – 416 с.
3. *Наконечна О. П.* Естетичне як тип духовності : монографія / О. П. Наконечна. – Рівне, 2002. – с. 41–70; *Наконечна О. П.* Концепт життєвого світу у вимірі молодіжної культури // Сучасна молодь і проблеми життєвих цінностей: філософські та етико-культурологічні проблеми. – Київ, 2010. – С. 10–13; *Наконечна О. П.* THE MODERN MAN'S LIFE-WORLD: PHILOSOPHICAL DIMENSION // Scientific letters of Academic society of Michal Balludansky. – Volume 4, №1. – 2016. – Rjsice Slovakia. – P. 119–121. (ISSN 1338-9432).
4. *Ортега-и-Гасет Х.* Бунт мас / Х. Ортега-и-Гасет // Вибрані твори ; переклад з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – Київ : Основи, 1994. – С. 15–139.
5. *Ортега-и-Гасет Х.* В поисках Гете / Х. Ортега-и-Гасет // Ортега-и-Гасет Х. Эстетика. Философия культуры ; вступ. ст. Г. М. Фридлендера ; сост. В. Е. Багно. – М. : Искусство, 1991. – С. 433–464.
6. *Gunter Seubold* Das Ende der Kunst und der Paradigmenwechsel in der Aesthetic. – Freiburg / Munchen : Alber-Verlag, 1998.

Надійшла до редакції 12.10.2016. Розглянута на редколегії 02.12.2016

Рецензенти:

Доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» Чернієнко В.О.

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури Проценко О.П.